

Frazemi s sestavinama *srce* in *duša* v vzhodnodolenjskem šentruperskem govoru

Vera Smole

Cobiss: 1.01

Frazemi s sestavinama *srce* in *duša*, zbrani v vzhodnodolenjskem šentruperskem govoru in slovarsko urejeni, so osrednji del prispevka. Pred tem so razvrščeni v pomenske skupine in obravnavani glede na njihovo medsebojno pomensko podobnost ter izražanje pozitivne ali negativne čustvene konotacije. Na koncu so izvzeti novi šentruperski frazemi glede na dosedanji nabor v slovenski frazeološki literaturi.

Ključne besede: somatska frazeologija, narečna frazeologija, narečni frazeološki slovar, vzhodnodolenjski govor vasi Šentrupert

Phrasemes with the components 'heart' and 'soul' in the Lower Carniolan local dialect of Šentrupert

This article focuses on phrasemes with the elements *srce* 'heart' and *duša* 'soul' that were collected in the eastern Lower Carniolan local dialect of Šentrupert and then lexicographically organized. They are classified into semantic groups and discussed in terms of their semantic similarity and expressing positive and negative emotional connotations. The article concludes with a presentation of new Šentrupert phrasemes that have not been included in Slovenian phraseology literature to date.

Keywords: somatic phraseology, dialect phraseology, dictionary of dialect phraseology, eastern Lower Carniolan local dialect of the village of Šentrupert

1 Uvod

Namen prispevka je v prvi vrsti objaviti del narečnega frazeološkega gradiva, saj spada narečna frazeologija med pomanjkljivo dokumentirano narečno gradivo. Izbor sestavin frazemov je povezan z dvema velikima imenoma slovenskega narečjeslovja, z akademikoma Franom Ramovšem in Tinetom Logarjem, ki sta bila *duša in srce* narečjeslovnih raziskav svojega časa in najtesneje povezana z začetki in nadaljevanjem Slovenskega lingvističnega atlasa (SLA) ter posredno z izidom njegovega prvega zvezka, ki med drugim prinaša tudi leksiko za dele človeškega telesa. Kljub temu ne *srca* ne *duše* med kartiranimi leksemi v prvem zvezku SLA ne najdemo; *srce* je zaradi leksične enotnosti skupaj s poimenovanji za *nos*, *jezik*, *zob*, *žilo*, *nogo*, *peto na nogi*, *kožo*, *sestro* ostalo brez karte, a s kratkim komentarjem, *duša* pa verjetno zaradi svoje nefizične pojavnosti ni vključena med vprašanja za dele človeškega telesa. Etimološko je beseda *srce* manjšalnica iz indoevropske baze **k'erd-*, ki pomeni 'središče,

notranjost, srce' (Snoj 2003: 690). Beseda *duša* pa je v praslovanščini imela pomen 'dih, sapa' in se je razvila iz prvotnega pomena 'dihanje' (Snoj 2003: 129); današnji osnovni pomen 'nematerialno, neumrljivo bistvo človeka' (SSKJ), ki se po smrti loči od človeškega telesa, je pridobila v različnih religijah, tudi v krščanstvu. Nekaj frazemov in skladenjskih zvez, kot npr. *ljuba duša, duša krščanska, živa duša ...* in *v mestu živi več tisoč duš* kažejo na pomen 'človek, bitje z dušo', ki ga pozna več jezikov in je prevzet po latinščini¹ (Detič 2007: 112, op. 82, po Matjaž Babič, ustni vir). Kot neumrljivo bistvo človeka je morala v človeški predstavi *duša* »prebivati« nekje v središču človeka, tam pa je tudi *srce*; še več, (knjižni) frazemi, v katerih sta *srce* in *duša* pogosto zamenljivi sestavini brez spremembe pomena (prim. 4.2), nas napeljujejo na misel, da je bilo srce le fizična predstava duše ali morda prostor njenega bivanja oziroma da sta v prenesenem pomenu eno in isto. Glede na to bi lahko k somatskim sestavinam, s tem pa k somatskim frazemom,² poleg *srca* pogojno prišteli tudi *dušo*.³

V frazemih, zbranih v vzhodnodolenjskem šentruperskem govoru,⁴ se tudi *srce* večinoma pojavlja predvsem v prenesenem pomenu, torej nefizično, tako da lahko obe sestavini pojmujejo kot središče človekovega čustvovanja in občutij, posledično tudi njegovih značajskih lastnosti.⁵ Skoraj enako število enih in drugih, tj. 22 frazemov s sestavino *srce* in 23 frazemov s sestavino *duša*, nam omogoča enostavnejšo primerjavo analize njihovega pomena, razvrščanja v pomenske skupine in medsebojne pomenske povezanosti, pa tudi primerjavo glede na to, ali izražajo neopredeljena, negativna ali pozitivna človekova čustva/občutja, dejanja in lastnosti. Tretje poglavje, v katerem so frazemi s sestavinama *duša* in *srce* slovarsko urejeni, je izhodišče in osnova raziskav v drugem poglavju in hkrati osrednji del prispevka, ki nadaljuje že začeta prizadevanja za narečni frazeološki slovar šentruperskega govora (Smole 2007a, 2007b). Ker je narečna frazeologija v enem krajevnem govoru vedno zanimiva tudi v odnosu do knjižne oziroma vsaj do zdaj zbrane, preverjamo, ali je frazem zabeležen tudi v največjem naboru frazemov s tema sestavinama, tj. v magisteriju Nataše Detič *Somatska frazeologija slovenskega jezika* (2007, dalje SF = somatski frazemi) in *Kebrovem Slovarju slovenskih frazemov* (2011, dalje SSF), in na koncu dodajamo še ugotovitve v zvezi s pojavnostjo teh frazemov v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ).

¹ Bezljaj (1977: 122) temu pomenu pripisuje nemški vpliv.

² Somatski frazemi so po definiciji frazemi, katerih vsaj ena sestavina je poimenovanje dela človeškega telesa (somatizem).

³ Tudi Erika Kržišnik (2009: 152 in tam navedena literatura) – kot pred njo že drugi – ugotavlja, da se v (slovenski) frazeologiji kaže dvojna narava duše, tako telesna kot netelesna.

⁴ Frazemi so bili zbrani v letih 2002 in 2003 in zbirka dopolnjena vse do objave. Glavna informatorica je bila Slavka Kovač, rojena 1940 v vasi Draga pri Šentrupertu, živeča na Veseli Gori, tj. na območju vzhodnodolenjskega šentruperskega krajevnega govora. Upoštevani so bili tudi frazemi, ki so se pojavili v obsežnem naboru besedil iz tega govora, ali pa so bili uporabljeni v pogovorih z domačini iz različnih vasi, ki upravno spadajo pod Šentrupert.

⁵ Somatske frazeme slovenskega jezika je pod tem naslovom doslej najboljše zbrala in analizirala Nataša Detič (Detič 2007) v svojem (neobjavljenem) magistrskem delu. Tudi ona ugotavlja (Detič 2007: 7): »Predmet preučevanja so frazemi slovenskega jezika s sestavinami *noga, oko, srce, rit* oziroma *zadnjica* ter *duša* (zadnja zaradi primerjave s frazemi s sestavino *srce*, čeprav *duša* fizično ni del telesa, je pa kulturološko).«

2 Pomenska analiza frazemov

Pri analizi pomenov frazemov z obema sestavinama smo ugotovili, da nekateri pomeni tvorijo ožje pomenske skupine in te v nadaljevanju prikazujemo. Zanimivo je bilo opazovati tudi to, v kakšnem razmerju sta sestavini znotraj teh skupin in ali so nekateri frazemi morda sinonimni.⁶

2.1 Razvrstitev v pomenske skupine⁷

2.1.1 Izražanje občutja velike žalosti (razočaranja, tesnobe)

biti zelo žalosten: 14⁸ **od žalosti počī srce⁹ komu** (v pogojni obliki)

kdo je žalosten, čuti tesnobo: 9 **je težje pri srcu komu**

biti zelo žalosten, razočaran: 20 **srce se trga komu star.**¹⁰

zelo hudo je komu, kdo žaluje: 7 **je hudo pri duši komu zast.**

zelo, globoko žalosten: 22 **žalosten v dno duše**

Frazemi s sestavino *srce* so blizupomenski, ne pa sinonimni, saj drugi vsebuje še konotacijo istočasne tesnobe, tretji pa razočaranja. Videti je, da sestavina *duša* kljub pomensko »močnim«⁸ glagolom (*počiti*, *trgati se*) v frazemih s sestavino *srce* občutje žalosti bolj intenzivira; morda tudi zato, ker je sestavina *srce* v dveh frazemih (14 in 20) pojmovana fizično. Razmerje med sestavinama (3 : 2) je v prid *srca*.

2.1.2 Izražanje človekovih negativnih značajskih lastnosti

biti brezčuten, neusmiljen: 6 **imeti trdo srce ko kamen**

biti brezčuten, neusmiljen: 12 **ne imeti <nobenega> srca**

biti slab, pokvarjen človek: 1 **biti brez duše**

slab, pokvarjen, nepošten človek: 4 **<ena> duša pokvarjena**

Prva dva frazema sta sinonimna. Frazema s sestavino *srce* izražata brezčutnost, neusmiljenost, s sestavino *duša* pa se človeku pripisuje še bolj negativni značaj, tj. pokvarjenost.¹¹ Razmerje med sestavinama je enako (2 : 2).

⁶ Ker imam kot rojena govorka šentruperskega krajevne govora uzaveščen širši kontekst rabe določenega frazema, o (ne)sinonimiji presojam tudi z občutkom rojenega govorca, saj je podani kontekst pogosto nezadosten, predvsem pa manjkajo zunanje okoliščine rabe.

⁷ Razvrstitev je povsem praktični način rezimiranja pomenov obravnavanih frazemov. Ne zajame tistih frazemov, ki pomensko ne tvorijo skupine. Natančno analizo pomenskih sestavin po teoriji metafore je v svojem magistrskem delu opravila Nataša Detič (2007).

⁸ Številka pomeni zaporedno številko frazema v slovarskem prikazu.

⁹ V tem poglavju sta sestavini *srce* in *duša* podčrtovani zaradi boljše preglednosti.

¹⁰ Kvalifikator velja za narečni frazem.

¹¹ V frazemu 5 **<ena> duša pokvarjena** je pokvarjenost izražena neposredno s pridevnikom, *duša* pa nastopa v pomenu 'človek'.

2.1.3 Izražanje človekovih pozitivnih značajskih lastnosti

biti občutljiv, čustven, usmiljen: 2 **biti mehkega srca**
ne moči česa storiti zaradi usmiljenja (= biti usmiljen): 13 **ne imeti srca za kaj**
vse žrtvovati za kaj (= biti požrtvovalen): 2 **dati dušo <od sebe> za kaj**
pošten, dober človek, dobričina: 5 **ena dobra duša**
predano: 21 **z dušo in telesom**

Pomensko najbližja, ne pa sinonimna sta frazema 2 **biti mehkega srca** in 5 **ena dobra duša**, ki imata različni sestavini; na prvega se pomensko najbolj navezuje frazem 13 **ne imeti srca za kaj**, saj je vzrok nemoči dejanja prav v lastnostih, ki jih odraža ta frazem (usmiljenost kot posledica občutljivosti, čustvenosti). Blizupomenska sta tudi frazema z isto sestavino 2 **dati dušo <od sebe> za kaj** in 21 **z dušo in telesom**. Razmerje med sestavinama (2 : 3) je v prid *duše*.

2.1.4 Izražanje stopnjevanosti občutenja

kaj zelo prizadene koga: 1 **biti ko nožič v srce kaj**
biti všeč komu kdo, kaj; imeti rad koga, kaj: 3 **biti pri srcu komu kdo, kaj**
zelo skrbeti zaradi česa: 5 **gnati si <kaj> k srcu**
1. je komu veliko do česa, je komu kaj zelo pomembno; 2. teži, muči koga kaj: 11 **ležati (leži) na srcu komu kaj**
kaj gane, prizadene koga: 16 **pride do srca komu kaj**
težko, nerad: 19 **s težkim srcem**
zelo se prestrašiti, zbiti se, izgubiti pogum: 21 **srce skoči (pade) v hlače komu**
občutiti tesnobo, strah: 22 **stiska (stisne) pri srcu koga kaj**
občutiti krivdo za smrt ali nesrečo koga: 6 **imeti na duši (na vesti) koga**
težiti, vznemirjati koga kaj, imeti slabo vest: 9 **ležati na duši komu kaj**
brez oklevanja, bojazni: 11 **mirne duše**
nekaj za lastno zadovoljstvo: 13 **nekaj za dušo**
dobro poznati koga: 15 **poznati v dušo koga**
zelo trpeti: 20 **trpeti ko duša v vicah**

K tem frazemom bi lahko prišteli tudi tiste, ki izražajo občutje velike žalosti (2.1.1), a smo jih zaradi številčnosti in boljše možnosti primerjave uvrstili v posebno skupino. Med zgornjimi frazemi sinonimnost ni možna, saj intenzivirajo različna občutenja. Razmerje med sestavinama je skoraj izenačeno (7 : 6).

2.1.5 Izražanje stopnjevanosti dejanja

postati drag, ljub komu kdo, kaj: 17 **prirasti k srcu komu kdo, kaj**
prizadeti koga: 18 **raniti do srca koga**
kolikor kdo hoče, more; po mili volji: 8 **kolikor duša da komu**
prilizovati se komu: 14 **pihati na dušo komu**
zelo se namučiti, utruditi: 17 **skoraj (kmalu) dušo spustiti/izpustiti**

Sinonimnosti med zgornjimi frazemi ni. Razmerje med sestavinama je bolj v prid *duše* (2 : 3).

2.2 Razvrstitev frazemov glede na izražanje neopredeljenih, pozitivnih in negativnih človekovih dejanj, čustev/občutij, lastnosti

Veliko frazemov s sestavinama *srce* in *duša* jasno izraža pozitivno ali negativno čustveno konotacijo,¹² nekaterim pa te ni mogoče določiti (predpostavimo, da so nevtralni). Frazeme, pri katerih se čustvena konotacija s sobesedilom spreminja, razvrščamo glede na frazeološki pomen brez sobesedila. Tudi pri tem nas je zanimalo, kakšno je razmerje med frazemi s pozitivno in negativno konotacijo pri vsaki od sestavin in pri obeh skupaj. V slovarskem delu so frazemom pripisani znaki ⊕ za nevtralno, ⊗ za negativno in ⊕ za pozitivno čustveno konotacijo, tu pa so razvrščeni v skupine.

2.2.1 Frazem označuje nevtralno/neopredeljeno človekovo dejanje, občutje, čustvo, lastnost ⊕:

4 dati <u>roko</u> na srce	8 kolikor duša da <i>komu</i>
8 je (ni) na srcu zraslo <i>komu kaj</i>	12 na vernih duš dan
11 ležati (leži) na srcu <i>komu kaj</i> (1. pomen)	23 (živa duša), pogosto zanik. ni (ne imeti) žive duše
15 polagati na srce <i>komu kaj</i>	

2.2.2 Frazem označuje negativno človekovo dejanje, občutje, čustvo, lastnost ⊗:

1 biti ko <u>nožič</u> v srce <i>kaj</i>	1 biti brez duše
5 gnati si < <i>kaj</i> > k srcu	3 duša krščanska
6 imeti trdo srce ko kamen	4 <ena> duša pokvarjena
9 je težje pri srcu <i>komu</i>	6 imeti na duši (na vesti) <i>koga</i>
11 ležati (leži) na srcu <i>komu kaj</i> (2. pomen)	7 je hudo pri duši <i>komu zast.</i>
12 ne imeti <nobenega> srca	9 ležati na duši <i>komu kaj</i>
14 od žalosti počí srce <i>komu</i> (v pogojni rabi)	10 ljuba duša
16 pride do srca <i>komu kaj</i>	14 pihati na dušo <i>komu</i>
18 raniti do srca <i>koga</i>	16 pri moji <krščeni> duši
19 s težkim srcem	18 skoraj (kmalu) dušo spustiti/izpustiti
20 srce se trga <i>komu star.</i>	19 spustiti/izpustiti dušo
21 srce skoči (pade) v hlače <i>komu</i>	20 trpeti ko duše v vica
22 stiska (stisne) pri srcu <i>koga kaj</i>	22 žalosten v <u>dušo</u> duše

2.2.3 Frazem označuje pozitivno človekovo dejanje, občutje, čustvo, lastnost ⊕:

2 biti mehkega srca	2 dati dušo <od sebe> za <i>kaj</i>
3 biti pri srcu <i>komu kdo, kaj</i>	5 ena dobra duša
7 je lažje pri srcu <i>komu</i>	11 mirne duše
10 <u>kamen</u> se odvali od srca <i>komu</i>	13 nekaj za dušo
13 ne imeti srca za <i>kaj</i>	15 poznati v dušo <i>koga</i>
17 priraste k srcu <i>komu kdo, kaj</i>	17 privezati si dušo
	21 z dušo in telesom

¹² Če nam nek frazem vzbudi pozitivne občutke, je čustvena konotacija pozitivna in obratno. Pri tem je treba poudariti, da je tako določanje vedno do neke mere subjektivno.

Razmerje med sestavinama je izenačeno pri frazemih z negativno čustveno konotacijo (13 : 13), zelo malo pa se razlikuje pri frazemih z nevtralno (4 : 3) in pozitivno čustveno konotacijo (6 : 7); več razlike pa je v skupnem razmerju za obe sestavini, saj ima kar 25 frazemov negativno in le 14 frazemov pozitivno čustveno konotacijo, iz česar lahko sklepamo, da se v govoru frazemske pogosteje ubeseduje tisto, kar ima negativno čustveno konotacijo.

3 Frazemi s sestavinama srce in duša v šentruperskem govoru (z oznako čustvene konotacije in dodatkom o pojavnosti v SSF in SF)

3.1 Zgradba geselskega članka in pomeni znakov

V osnovi je kot zgled služil Hrvatski frazeološki rječnik iz leta 2003 avtorjev Antice Menac, Željke Fink-Arsovski in Radomira Venturina (prim. Menac – Fink-Arsovski – Venturin 2003), zato je zgradba geselskega članka podobna, enak pa je tudi pomen uporabljenih oklepajev.

Na začetku geselskega članka je zaporedna številka frazema, ki omogoča lažjo orientacijo v razpravljalnem delu prispevka. Sledi fonetično poknjžžena¹³ narečna oblika frazema v slovarski obliki¹⁴ v polkrepkem tisku, njegov del v poševnem tisku daje informacijo o vezljivosti,¹⁵ v polkrepkem tisku, a ne krepkem tisku, je tudi morebitni časovni kvalifikator, za znakom ● je podan fonetični zapis slovarske oblike frazema v poševnem tisku, za njim v pomenskih narekovajih pomen ter v tem prispevku še podatek o nevtralni/pozitivni/negativni čustveni konotaciji v obliki znakov ①, ②

¹³ Mišljeno je etimološko-zgodovinsko knjiženje, kot ga npr. opisuje Šekli (2008: 34) za glasoslovno-pravopisno, oblikotvorno in besedotvorno knjiženje, zadovoljivo pa ne tudi za besedno in skladijsko, saj ga obravnava imenoslovnega gradiva ne zahteva. Pri besednem knjiženju smo se držali pravila, da imajo narečne besede, ki hkrati niso del knjižnega sistema, v pomenskem oklepaju dodano knjižno ustreznico, skladijsko knjiženje pa v besedilnih zgledih ni izvedeno, ker bi bili v nekaterih primerih posegi v besedilo preveliki.

¹⁴ Slovarska oblika frazema zveni okorno že v knjižnem jeziku in še toliko bolj v narečnem govoru. Pri tem je problematičen tudi besedni red take oblike, ki se ne ujema nujno s knjižnim, saj se narečni govori različnih narečij razlikujejo drug od drugega in od knjižnega jezika tudi na skladijski ravnini. Tako se pojavi vprašanje, kateri besedni red upoštevati v primeru, ko se narečni in knjižni razlikujeta. Vzemimo npr. frazema **je lažje/težje pri srcu komu**, ki bi se v knjižnem jeziku glasila **lažje/težje je pri srcu komu**, vendar se v šentruperskem govoru pomožna oblika glagola in (prosti) morfem *se* postavljata na prvo mesto v primerih, ko manjka osebek ali kako drugo levo določilo (gl. npr. zglede pri frazemih 8, 14, 21 (srce) in 18, 22 (duša)), zato ju (in tudi druge take in podobne primere) navajamo v slovarski obliki, ki kolikor toliko ustreza narečnemu sistemu.

¹⁵ Zaimsek *kdo* je izpuščen, kadar je iz oblike frazema razvidno, da je kot osebek možen samo človek, in dodan na koncu frazema skupaj s *kaj* v primerih, ko je kot osebek možen tudi leksem, ki označuje človeško –; glagol je v nedoločniku (npr. 17 **prirasti k srcu komu kdo, kaj**). V ustrezni obliki je glagol le v primerih, ko je osebek znan (npr. 20 **srce se trga komu star.**), ko ga ni mogoče določiti (npr. 22 **stiska (stisne) pri srcu koga kaj**) in ko je raba zamejena samo na en glagolski čas (npr. 8 **je (ni) na srcu zraslo komu kaj**).

in ⑨. V drugi vrstici je frazem v narečnem besedilnem (stavčnem) zgledu v poševnem tisku in za znakom – njegova fonetično poknjžena oblika. V četrti vrstici znak □ uvaja podatek o tem, ali se narečni frazem nahaja v pregledovanih delih SSF in SF (za pomen uporabljenih znakov gl. točko 4). Znotraj šentruperskih frazemov pomenita oklepaja naslednje: () v okroglih oklepajih so zamenljive sestavine, v <> lomljenih oklepajih so fakultativne sestavine; znaki v frazemih iz SSF in SF so v skladu s tam rabljenimi.

3.2 Frazemi s sestavino srce

- 1 **biti ko**¹⁶ **nožič**¹⁷ **v srce kaj** ● *bêt ku nuójšč u sərçię kej* ‘zelo prizadeti koga kaj’ ⑨
Tię bęsà:dje sa blię pa <ta:kų:> ku nuójšč u sərçię. – Te besede so bile pa <tako> kot nožič ‘nož’ v srce.
 □ SSF (602) ~ **kot bi kdó kómu porínil nóż v srcé** /ekspr.; primera/ kaj zelo prizadene koga; SF **kaj je (kakor) nož v srce komu/za koga** kaj zelo prizadene koga
- 2 **biti mehkega srca** ● *bêt máxkəga sərçà:* ‘biti občutljiv, čustven, usmiljen’ ⑩
Je máxkəga sərçà: – Je mehkega srca.
 □ SSF (898) **biti mēhkega srcá gl. mēhkega srcá** /nevtr.; pren., v povedni rabi in kot pril./ usmiljen; prim. **imeti mehko srce**; SF¹⁸ **biti mehkega srca in imeti mehko srce** biti usmiljen, sočuten, popustljiv
- 3 **biti pri srcu komu**¹⁹ **kdo, kaj** ● *bêt pər sərç kięrmu gđų:*, *kěj* ‘biti všeč komu kdo, kaj; imeti rad koga, kaj’ ⑩
Tà: mų:ska mi pa nà:j xudų: pər sərç. / Suóşet mi-j²⁰ žje ad mà:lga pər sərç. – Ta muzika mi pa ni hudo ‘zelo’ pri srcu. / Sosed mi je že od malega pri srcu.
 □ SSF (896) **biti kómu pri sřcu** /ekspr.; pren., tudi nikal./ biti ljubljen, zaželen; SF **je pri srcu komu** kdo, kaj ugaja, je všeč komu
- 4 **dati roko na srce** ● *dàt rakųo na sərçię* ‘priseči’ ①
Dà:m rakųo na sərçię, dje nà:j blu tų: ta:kų: – Dam roko na srce, da ni bilo to tako.
 □ SSF –; SF (položiti) roko na srce ‘iskreno’
- 5 **gnati si <kaj> k srcu** ● *gnàt si <kej> x sərç* ‘zelo se vznemirjati, mučiti zaradi česa, jemati kaj preveč za res, biti prizadet’ ⑨

¹⁶ Kot primerjalni veznik se v šentruperskem govoru pojavlja *ko*, redko *kakor* (nar. *kukar*).

¹⁷ V slovarskem delu sestavka so v frazemih podčrtane besede, pod katerimi bi se frazem nahajal v slovarju z vsemi sestavinami.

¹⁸ Nataša Detič (2007) obravnava frazeme z več vidikov (glede na pomenske sestavine, glede na skladenjske vloge ter glede na izkušensko in kulturno podstavo frazemov), zato se vsak nahaja na več mestih. Iz tega razloga strani niso navedene.

¹⁹ V šentruperskem govoru se namesto zaimka *kdo* v vseh sklonih pogosteje rabi *kateri*, možni pa sta obe obliki. Iz tega razloga je v poknjženi slovarski obliki navedena prva (zaradi večjega približka knjižni), v narečni pa druga oblika (namesto dvojnic pri obeh).

²⁰ Vezaj označuje s premorom neločljivo celoto, v kateri lahko prihaja do hiperredukcij (*ga-j* za *ga je*), drugačnih uresničitev nekaterih fonemov (npr. *sje-u žię* za *sje buo žię*), akutirane-ga namesto cirkumflektiranega tonskega poteka v izglasju (npr. *kukų:-je* za *kukų: je*) ipd.

Njè si <tù:> tỳ:k x sàrc gnàt, sje-ù žiè kukù: rešj:u! – Ne ženi si <to> toliko k srcu, se bo že kako rešilo!

☐ SSF (897) **gnáti si [káj] k sřcu** /ekspr.; pren. tudi nikal./ žalostiti se, vznemirjati se (zaradi česa); SF (**preveč**) **gnati/vzeti/(pog.) jemati si k srcu (kaj)** žalostiti se, vznemirjati se, vznemiriti se (zaradi česa)

- 6 **imeti trdo srce ko kamen** • *mèt tàrt sàrciè ku ká:màn* ‘biti brezčuten, neusmiljen’ ☹

Takù ga-j prá:su, nej pučà:ka, ù:n pa nèč – ma tàrt sàrciè ku ká:màn. – Tako ga je prosil, naj počaka, on pa nič – ima trdo srce kot kamen.

☐ SSF ~ (320) **imèti kámen namèsto sřcá** /ekspr., pren./ biti neusmiljen, nesočuten; (897) **imèti trdo sřcè** /nevtr.; pren./ biti neusmiljen, neprizanesljiv: sop.: bítì trdega sřcá; **trdega sřcá** (900) /nevtr.; pren., v povedni rabi in kot pril., tudi nikal./ neusmiljen, neprizanesljiv; SF ~ **imeti kamen namesto srca** biti neusmiljen, nesočuten, brezčuten; **bíti trdega srca** biti neusmiljen, nesočuten, nepopustljiv; **imeti trdo srce** biti neusmiljen, nesočuten, nepopustljiv

- 7 **je lažje pri srcu komu** • *je là:ži pàr sàrc kièrmu* ‘bolje se počuti kdo (zaradi določenega dogodka), odleglo je komu’ ☹

Zdèj mi je pa là:ži pàr sàrc, k-sàm mu puvá:daù, kà:r mu griè. – Zdaj mi je pa lažje pri srcu, ko sem mu povedal, kar mu gre.

☐ SSF –; SF ~ **lahko je pri srcu/duši komu** kdo je brezskrben

- 8 **je (ni) na srcu zraslo komu kaj** • *je (nà:ì) na sàrc zrá:stlu kièrmu kèj* ‘kdo je (ni) neločljiv od česa’ ☹

Sjè buji: za tỳ:st, ku dje mu-j na sàrc zrá:stlu. / Kàr uzjèm, sa mi nà:j na sàrc zrá:stlu! – Se boji za tisto, kot da mu je na srcu zraslo. / Kar vzemi, saj mi ni na srcu zraslo!

☐ SSF –; SF –

- 9 **je težje pri srcu komu** • *je tježi pàr sàrc kièrmu* ‘kdo je žalosten, čuti tesnobo’ ☹ *Zdèj mi buo pa šjè tježi pàr sàrc, ku vâ:m, kukù:-je ž jùò.* – Zdaj mi bo pa še težje pri srcu, ko vem, kako je z njo.

☐ SSF –; SF ~ **težko je (pri srcu/duši) komu** kdo je žalosten, čuti tesnobo

- 10 **kamen se je odvalil od srca komu** • *ká:màn se-j advà:lu at sàrcà: kièrmu* ‘rešen je skrbi’ ☹

Pỳ:f sàm puplá:čèù, zdèj se-m-je pa ká:màn advà:lu at sàrcà:. – Dolg sem poplačal, zdaj se mi je pa kamen odvalil od srca.

☐ SSF (322) **kámen se je odvállil od sřcá kómu** /ekspr., pren./ odleglo mu je;²¹ rešen je skrbi; SF **kamen se odvali od srca komu** rešiti se velike skrbi, nadloge

- 11 **ležati (leži) na srcu komu kaj** • *ljá:žèt (lèžj:)* na sàrc kièrmu kèj 1. ‘je komu veliko do česa, je komu kaj zelo pomembno’ ☹; 2. ‘teži, muči koga kaj’ ☹ 1. *Damačj:je mu ad nà:kdej na sàrc lèžj:.* – Domačija mu od nekdaj na srcu leži. 2. *Kàr puvà:j, kà:r ti lèžj: na sàrc!* – Kar povej, kar ti leži na srcu!

☐ SSF (322) ~ **[kot] kámen na sřcu** /ekspr.; primera/ kar koga zelo teži, muči; (323) **ležáti kómu kot kámen na sřcu** /ekspr.; primera tudi s **kakor/**

²¹ Tega pomena narečni frazem nima; ustreza mu frazem 7 **je lažje pri srcu komu**.

- zelo težiti koga; SF **kaj leži na srcu/duši komu** oz. **imeti na srcu/duši kaj** kaj povzroča skrb, duševno breme komu²²
- 12 **ne imeti <nobenega> srca** • *nìè mèt <bànga> sàrcà*: ‘biti brezčuten, neusmiljen’ ⑨
Če-j pa tỳ: narièdu, pa rà:s nà:ma <bànga> sàrcà: – Če je pa to naredil, pa res nima <nobenega> srca!
 ☐ SSF (898) **ne iméti srca [za kóga/kàj]** /eksp.; pren./ biti brezsrčen, neusmiljen; SF **biti brez srca** oz. **ne imeti srca (za koga/kaj)** biti neusmiljen, nesočuten, brezčuten (do koga)
- 13 **ne imeti srca za kaj** • *nìè mèt sàrcà: za kèj* ‘ne moči česa storiti zaradi usmiljenja’ ⑩
Nà:mam sàrcà; de-p jàst kù:ra zaklà:la. – Nimam srca, da bi jaz kuro zaklala.
 ☐ SSF ~ (898) **ne iméti srca** /eksp.; pren., navadno z **da/** ne imeti poguma; SF – (**biti brez srca** oz. **ne imeti srca (za koga/kaj)**) biti neusmiljen, nesočuten, brezčuten (do koga)
- 14 **od žalosti počí srce komu** (v pogojni obliki) • *ad zá:last puóç sàrciè kièrmu* ‘biti zelo žalosten’ ⑨
Sam mí:slu, de-j buò sàrciè ad zá:last puóçu, k-je sỳ:na zgèbỳ:la. – Sem mislil, da ji bo srce od žalosti počilo, ko/ker je izgubila sina.
 ☐ SSF –; SF **srce počí komu (od žalosti)** umreti
- 15 **polagati na srce komu kaj** • *pulà:gat na sàrciè kièrmu kèj* ‘prostiti koga kaj, priporočati komu kaj’ ①
Tỳ: ti pulà:gam na sàrciè – pỳ:st zadà:uo pàr mièr! – To ti polagam na srce – pusti zadevo pri miru!
 ☐ SSF –; SF **polagati/položiti na srce komu kaj; (govoriti na srce komu)** prepričevati koga o pravilnosti česa, opozarjati ga, priporočati mu kaj
- 16 **pride do srca komu kaj** • *prì:dje da sàrcà: kièrmu kèj* ‘kaj gane, prizadene koga’ ⑨
Mù:j pàrslỳ: da sàrcà; de se-j zjuókay. – Mu je prišlo do srca, da se je zjokal.
 ☐ SSF –; SF **kaj <besede/dejanja> gre do srca komu** kaj gane, prizadeva, prizadene koga
- 17 **prirasti k srcu komu kdo, kaj** • *pàrràst x sàrc kièrmu gdỳ: kèj* ‘postati drag, ljub komu kdo, kaj’ ⑩
Dvà: dnỳ: sta bla skèp, pa mù:j čỳ:st x sàrc pàrrà:stu. – Dva dni sta bila skupaj, pa mu je čisto k srcu prirasel.
 ☐ SSF –; SF **prirasti k srcu komu kdo/kaj** kdo vzljubi koga, kaj
- 18 **raniti do srca koga** • *rà:nt da sàrcà: kièrga* ‘prizadeti koga’ ⑨
S tàm bèsà:dám me-j rá:nu da sàrcà:. – S temi besedami me je ranil do srca.
 ☐ SSF –; SF ~ **kaj sega/seže do srca/v srce komu** kaj gane, prizadeva, prizadene koga
- 19 **s težkim srcem** • *s tãškàm sàrcám* ‘težko, nerad’ ⑨
S tãškàm sàrcám sàm tỳ: rièku (narièdu). – S težkim srcem sem to rekel (naredil).
 ☐ SSF –; SF **s težkim srcem** težko, s tesnobo, žalostjo

²² Pomena se ujemata samo s pomenom 2 narečnega frazema.

- 20 **srce se trga komu star.** ● *sərciɛ sje tərɡa kiɛrmu* ‘biti zelo žalosten, razočaran’ ④
Sərciɛ sje mi tərɡa, ku vj:dəm t̩:k ald̩j: lá:čnɛx. – Srce se mi trga, ko vidim toliko ljudi lačnih.
 ☐ SSF –; SF ~ **kdolkaj trga dušo/srce komu** povzročati duševno bolečino, čustveni nemir komu
- 21 **srce skoči (pade) v hlače komu** ● *sərciɛ skuoɕ (pá:dje) u xlá:čje kiɛrmu* ‘zelo se prestrašiti, zbiti se, izgubiti pogum’ ④
Se-j t̩:k ustrá:šu, dje mu-j sərciɛ u xlá:čje skuá:ču (pàu). / Na griɛš naprã:j? T̩j-j sərciɛ u xlá:čje pàu (skuá:ču), al kã:j?! – Se je tolikanj ustrašil, da mu je srce skočilo/padlo v hlače. / Ne greš naprej? Ti je srce v hlače padlo (skočilo), ali kaj?!
- ☐ SSF (899) **srcé je pádlo v hláče kómu** /ekspr.; pren., 3. os. ed./ kdo se je zbal, izgubil pogum; SF **srce pade/uide v hlače komu** (pog.) zbiti se, izgubiti pogum
- 22 **stiska (stisne) pri srcu koga kaj** ● *pər sàrc st̩j:ska (st̩j:sne) kiɛrga kɛj* ‘občutiti tesnobo, strah’ ④
Mje pər sàrc st̩j:ska (st̩j:sne), ku pum̩j:sləm, dje griɛš na avijò:n. – Me stiska (stisne) pri srcu, ko pomislim, da greš na avion.
 ☐ SSF –; SF ~ **pri srcu stiska/stisne koga** biti ganjen, prizadet, ganiti, prizadeti koga

3.3 Frazemi s sestavino duša

- 1 **biti brez duše** ● *bɛt brəs dú:šje* ‘biti slab, pokvarjen človek’ ④
Tà:j pa brəs dú:šje, sa se vã:j. – Ta je pa brez duše, saj se ve.
 ☐ SSF –; SF **biti brez duše/srca** biti neusmiljen, nesočuten, brezčuten (do koga)
- 2 **dati dušo <od sebe> za kaj** ● *dàt dú:šje <at sɛbjɛ> za kɛj* ‘vse žrtvovati za kaj’ ④
Tà: b-dà:u dú:šje <at sɛbjɛ> za tist suj špò:rt. – Ta bi dal dušo <od sebe> za tisti svoj šport.
 ☐ SSF (156) ~ **dati vse od sebe** /ekspr.; pren./ narediti vse, kar je mogoče, zelo se potruditi; SF –
- 3 **duša krščanska** ● *dú:šje kərščà:naska* ‘vzklik; izraža prizanesljivo karanje’ ④
Dú:šje kərščà:naska, kva-pa dà:laš! – Duša krščanska, kaj pa delaš!
 ☐ SSF –; SF –
- 4 **<ena> duša pokvarjena** ● *<ana> dú:šje pukvã:rjena* 1. ‘slab, pokvarjen, nepošten človek’; 2. ‘vzklik ogorčenja nad besedami, obnašanjem koga’ ④
 1. *T̩j-j ana dú:šje pukvã:rjena.* – To je ena pokvarjena duša. – 2. *Dɛj na dɛj, dú:šje pukvã:rjena!* – Daj no daj, duša pokvarjena!
 ☐ SSF –; SF –
- 5 **ena dobra duša** ● *ana dá:bra dú:šje* ‘pošten, dober človek, dobričina’ ④
T̩j-j pa taku ana dá:bra dú:šje. – To je pa tako ena dobra duša.

- 6 **imeti na duši (na vesti) koga** • *mēt na dū:š (na vā:st) kiērga* ‘občutiti krivdo za smrt ali nesrečo koga’ ②
Ga b̄yo mù na dū:š (na vā:st) da k̄ionca. – Ga bo imel na duši (na vesti) do konca [življenja].
 ☐ SSF (188) **dobra duša** /ekspr.; pren./ dober človek; SF **biti kakšna [dobra/mehka ...] duša** biti kakšnega značaja (biti dober/mehek ... po značaju)
- 7 **je hudo pri duši komu** *zast.* • *je xud̄y: p̄r dū:š kiērmu* ‘zelo hudo je komu, žaluje’ ②
Mi-j p̄r dū:š xud̄y:, de-j tak̄ù mlá:da um̄arla. – Mi je pri duši hudo, da je tako mlada umrla.
 ☐ SSF (188) **iméti k̄aj na dūši** /ekspr.; pren./ 2. imeti koga, kaj na vesti, biti kriv česa; SF ~ **kaj leži na srcu/duši komu** oz. **imeti na srcu/duši kaj** kaj povzroča skrb, duševno breme komu
- 8 **kolikor duša da komu** • *kukar dū:šjē dà: kiērmu* ‘kolikor kdo hoče, more; po mili volji’ ①
Pi pa j̄i, kukar ti dū:šjē dà:! – Pij in jej, kolikor ti duša da!
 ☐ SSF –; SF **kar/kolikor duša/srce poželi komu** veliko, vse
- 9 **ležati na duši komu kaj** • *ljá:ž̄et na dū:š kiērmu k̄j̄²³* ‘težiti, vznemirjati koga kaj, imeti slabo vest’ ②
T̄y: mu pa lež̄i: na dū:š ž̄jē d̄auk cà:jt. – To mu pa leži na duši že dolgo časa.
 ☐ SSF (189) **ležáti k̄omu k̄aj na dūši** /ekspr.; pren., 3. os. ed., dov. **obležati**/čustveno vznemirjati, težiti, **iméti k̄aj na dūši** 2. imeti koga, kaj na vesti, biti kriv česa; SF **kaj leži na duši/srcu komu** povzročati skrb, duševno bolečino komu
- 10 **ljuba duša** • *l̄y:ba dū:šjē* ‘vzklik; izraža prizanesljivo karanje’ ②
Ja l̄y:ba dū:šjē, ka m̄i:sl̄oš, de-s s̄à:m t̄j: na sv̄à:t! – Ja ljuba duša, kaj misliš, da si samo ti na svetu!
 ☐ SSF –; SF **ljuba duša** (nagovor)
- 11 **mirne duše** • *miērne dū:šjē* ‘brez oklevanja, bojazni’ ②
Miērne dū:šjē vziēm. – Mirne duše vzemi.
 ☐ SSF (190) **mirne duše** /nevtr.; prisl. zv./ brez pomislekov, skrbi; SF **mirne duše** brez pomislekov, zadržkov
- 12 **na vernih duš dan**²⁴ • *na viērn̄ex dū:š dà:n* ‘krščanski praznik vernih duš, 2. november’ ①
A Kd̄à:j sp̄et p̄rj:deš? B *Na viērn̄ex dū:š dà:n.* – A Kdaj spet prideš? B Na vernih duš dan.
 ☐ SSF –; SF –

²³ Besedni red z nedoločnikom na začetku je sicer možen, a pogosteje bi se pri rabi nedoločnika reklo *na dū:š ljá:ž̄et kiērmu k̄j̄*; tako še pri frazemih 14, 15, 17 in 19.

²⁴ Zveza sicer ne ustreza vsem merilom frazemskeosti, a jo zaradi trdnosti zgradbe puščamo med frazemi.

- 13 **nekaj za dušo** ● *ná:kej za dú:šje* ‘nekaj za lastno zadovoljstvo’ ☉
Tù:j blu pa ná:kej za dú:šje. – To je bilo pa nekaj za dušo.
 ☐ SSF –; SF –
- 14 **pihati na dušo komu** ● *pí:xat na dú:šje kiérmu* ‘prilizovati se komu’ ☉
Na dú:šje mu pí:xa – žje vâ:j, zaká:j. – Na dušo mu piha – že ve zakaj.
 ☐ SSF (190) ~ **pihati kómu na dúšo** /pog., ekspr.; pren., dov. **pihniti, popihati**/ vneto prigo varjati, dvoriti komu; SF ~ **pihati na dušo/srce komu** (pog.) 1. vneto prigo varjati komu kaj, 2. dvoriti komu
- 15 **poznati v dušo koga** ● *puznât u-dú:šje kiérga* ‘dobro poznati koga’ ☉
Tâ:ga pa u-dú:šje puzná:m. – Tega pa v dušo poznam.
 ☐ SSF ~ (173) **videti kóga v dno dúše** /ekspr.; pren./ zelo dobro poznati koga, vedeti za njegove misli, želje; SF ~ **v globino duše; v dno duše** zelo
- 16 **pri moji <krščeni> duši** ● *pər-měj <kàrščēn> dú:š* ‘groba kletev’ ☉
Pər-měj <kàrščēn> dú:š/dù:š, bùo že-nkat miēr, al nè! – Pri moji <krščeni> duši, bo že enkrat mir ali ne!
 ☐ SSF – [(193) pri geslu **živa dúša** sta omenjena frazema **krščena duša in krščen duš**, ki slovarsko nista obdelana]; SF ~ **pri moji duši** (pog.) (preklinjanje ali prisega)
- 17 **privezati si dušo** ● *pərviézat si dú:šje* ‘najesti in napiti se’ ☉
Nà, zděj smuo si pa dú:šje pərvezá:l, griémuo pa spēt dá:lat. – No, zdaj smo si pa privezali dušo, gremo pa spet delat.
 ☐ SSF (191) **privezati si dušo, podpréti si dušo** /šalj.; pren./ utešiti si žejo, glad; SF **podpreti/privezati si dušo** (šalj.) potešiti si žejo in/ali lakoto
- 18 **skoraj (kmalu) dušo spustiti/izpustiti** ● *skuòr (xmà:l) dú:šje spēstēt* ‘zelo se namučiti, utruditi, zadihati’ ☉
Səm skuor dú:šje spēstē:la, prà:dən səm ta kuòš damù: pərnjá:sla, u tà: brà:k. – Sem skoraj dušo spustila, preden sem ta koš domov prinesla, v ta breg.
 ☐ SSF –; SF –
- 19 **spustiti/izpustiti dušo** ● *spēstēt dú:šje* ‘umreti’ ☉
Ū:n je pa že zdá:unej dú:še spū:stu. – On je pa že zdavnaj dušo spustil.
 ☐ SSF (189) **izpustiti dušo** /evfem.; pren.; tudi **spustiti**/ 1. umreti, 2. prenehati delovati; SF **izdihniti/izpustiti dušo** (evfem.) umreti
- 20 **trpeti ko duša v vicah** ● *tərpá:t ku dú:šje u-vì:cax* ‘zelo trpeti’ ☉
Tərpì: ku dú:šje u-vì:cax, pa-j nabèn na pumá:ga. – Trpi kot duša v vicah, pa ji nobeden ‘nihče’ ne pomaga.
 ☐ SSF –; SF [trpeti/vpiti ...] **kot duša v vicah** zelo
- 21 **z dušo in telesom** ● *z dú:šje in tēliēsam* ‘predano’ ☉
Z dú:šje in tēliēsam je pər stvá:r. – Z dušo in telesom je pri stvari.
 ☐ SSF (191) **z dušo in telēsom** /ekspr.; dvojč., pren., prisl./ popolnoma, brez pridržka; SF **z dušo in telesom** popolnoma, brez pridržka
- 22 **žalosten v dno duše** ● *žá:lastən u dnù dú:šje* ‘zelo, globoko žalosten’ ☉
Je biy žá:lastən u dnù dú:šje. – Je bil žalosten v dno duše.
 ☐ SSF ~ (172) **v dno dúše** /ekspr.; prisl. zv./ izraža visoko stopnjo, intenzivnost čustvene prizadetosti; izraža veliko mero, stopnjo; SF ~ **v globino duše; v dno duše** zelo

- 23 **živa duša**, pogosto zanik. **ni (ne imeti) žive duše** • ži:va dū:šje, nej (nìè mēt) ži:vje dū:šje '(vsaj) kdo oz. kakšen človek; ni (ne imeti) nikogar' ① *Dje-b-bla usà:j ana ži:va dū:šje kjiè, al čęz dà:n nej ži:vje dū:šje na tēm Kri:žęm Puót. / Nã:mam ži:vje dū:šje.* – Da bi bila vsaj ena (kakšna) živa duša kje, ali čez dan ni žive duše na tem Križevem Potu (zaselek Vesele Gore). / Nimam žive duše.

☐ SSF (193) **živa duša** /ekspr.; pren., nikal./ nihče; SF **živa duša** nihče

4 Šentruperski frazemi s sestavinama srce in duša v odnosu do (vse)slovenskih frazemov

Slovenci obsežnejšega slovarja frazemov knjižnega jezika še vedno ne premoremo, zato je primerjava s knjižnimi frazemi praktično nemogoča. Tako Nataša Detič (2007) kot Keber (2011) sta frazeme črpala največ iz gradiva v SSKJ, razen tega pa tudi iz drugih virov, med drugim, zlasti Nataša Detič, tudi elektronskih (Keber 2011: 13; Detič 2007: 21). Oba frazeme pojmujeta kot »slovenski frazemi« (Keber) oziroma »somatska frazeologija slovenskega jezika« (Detič), torej brez zunanje zvrstne oznake, pri čemer Keber pravi, da »[n]javajanje oznak pomeni, da bo slovenski frazeološki slovar normativen [...]« (Keber 2011: 11) in »da je v Slovarju slovenskih frazemov večinoma z izčrpnimi ponazoritvami zajet, stilno in slovnično ovrednoten ter pomensko in izvorno razložen velik del frazemov, ki se pojavljajo v knjižnem jeziku in vsakdanjem govoru na vseh področjih življenja.« (Keber 2011: 30) Oba sta si ustvarila svoj gradivski nabor frazemov in jih obdelala skladno s ciljem: Keber slovarsko, Nataša Detič neslovarsko, z več drugih vidikov. Tako je možna samo primerjava šentruperskih frazemov s sestavinama *srce* in *duša* z enim in drugim naborom frazemov z istima sestavinama in z namenom, da se ta nabor morda dopolni s temi in vsemi drugimi že prej ali pa kdaj v prihodnje zbranimi frazemi. Zaradi gospodarnosti tudi v tem razdelku uporabljamo isti okrajšavi kot v slovarskem delu sestavka, tj. SSF in SF, za katerima se pojavi iz njiju izpisan ustrezen frazem ali več frazemov ali pa znak –, če frazema v njiju ni. Znaku – lahko v oklepaju sledi eden ali več frazemov, ki so narečnemu sestavinsko blizu, skladenjsko in/ali pomensko pa so različica ali drug frazem. Okrajšavama lahko sledi tudi znak ~, za njim pa eden ali več blizupomenskih frazemov. V nadaljevanju izpostavljamo samo tiste šentruperske frazeme, ki jih ni v nobenem od naborov oziroma se ti sestavinsko ali pomensko toliko razlikujejo, da so vsaj povsem nova različica ali pa nov frazem. Za primer nove različice naj navedem šentruperski frazem **6 imeti trdo srce ko kamen**,²⁵ katerega ustreznico najdemo v SSF in SF v frazemih **imeti kamen namesto srca**, pa tudi **imeti trdo srce** in **(biti) trdega srca**, ki jih v šentruperskem govoru ni.

²⁵ V taki obliki pa srečamo frazem v Pleteršnikovem slovarju (geslo *srce*): ima trdo srce kakor kamen.

4.1 SSF ima slovarsko obdelanih 25 frazemskih enot (in njihovih nešteti različic) s sestavino *srce*, pri čemer so šteti frazemi, ki imajo svoj geselski članek pod sestavino *srce* ali kakšno drugo sestavino, SF pa 62 frazemskih enot (in njihovih različic). SSF ne navaja naslednjih 9 frazemov ali različic, znanih v šentruperskem govoru: 4 **dati roko na srce**, 6 **imeti trdo srce ko kamen**, 7 **je lažje pri srcu komu**, 8 **je (ni) na srcu zraslo komu kaj**, 9 **je težje pri srcu komu**, 11 **ležati (leži) na srcu komu kaj** (1. pomen), 14 **od žalosti počí srce komu**, 18 **raniti do srca koga**, 22 **stiska pri srcu koga kaj**, SF pa ne navaja le različice 6 **imeti trdo srce ko kamen** (ki pa jo najdemo v Pleteršnikovem slovarju). Frazemskih enot (in njihovih različic) s sestavino *duša* je v SSF 21, v SF pa 53. SSF in SF ne obravnavata naslednjih 7 oziroma 8 frazemov, znanih v šentruperskem govoru: 2 **dati dušo <od sebe> za kaj**, 3 **duša krščanska**, 4 **<ena> duša pokvarjena**, 13 **nekaj za dušo**, 16 **pri moji <krščeni> duši** (SSKJ: *pog., kot podkrepitev povedanega* pri moji duši, da ni res, kar lahko pretvorimo v frazem **pri moji duši** 'kot podkrepitev povedanega'), 18 **skoraj dušo spustiti/izpustiti** (SSKJ: *ekspr. tekel je, da bi kmalu dušo izpustil 'zelo hitro'*, kar je, če bi pretvorili v frazem **kmalu dušo izpustiti** (v pogojni obliki) sorodno ali enako šentruperskemu frazemu), 12 **na vernih duš dan**; samo SSF pa nima frazema 8 **kolikor duša da komu**. Pojavnost frazemov, dobljenih v šentruperskem govoru, smo preverjali tudi v SSKJ in ugotovili, da skoraj vse (izjemi sta le dve) v svoji obravnavi upošteva SF, SSF pa le v zgoraj omenjenem številu. Obenem lahko ugotovimo, da je SSKJ delo, vsaj kar se tiče frazemov s sestavinama *srce* in *duša*, ki še vedno vsebuje največ frazemov (oziroma frazemskega gradiva), le da vsi niso obravnavani kot frazemi (tj. v frazeološkem gnezdu za znakom ●), ampak jih lahko najdemo tudi med ponazarjalnim gradivom. Temu naboru frazemov lahko iz šentruperskega govora dodamo različico frazema s sestavino *srce* (ki jo vsebuje že Pleteršnikov slovar) 6 **imeti trdo srce ko kamen** in 4 ali 5 frazemov s sestavino *duša*: 2 **dati dušo <od sebe> za kaj**,²⁶ 3 **duša krščanska**, 4 **<ena> duša pokvarjena**, 13 **nekaj za dušo** (in 12 **na vernih duš dan**).

4.2 Kot je bilo povedano že v uvodu, zasledimo pri mnogih frazemih zamenljivost sestavin *srce* in *duša* ob ohranitvi pomena frazema.²⁷ Naj navedem samo zgoraj navedene primere, vsi so iz SF: **težko je (pri srcu/duši) komu, lahko je pri srcu/duši komu, kaj leži na srcu/duši komu oz. imeti na srcu/duši kaj, kdo/kaj trga dušo/srce komu, biti brez duše/srca, kar/kolikor duša/srce poželi komu, pihati na dušo/srce komu** (pog.). Opažamo, da v šentruperskem govoru te variantnosti ni oziroma da obstaja frazem ali s sestavino *srce* ali s sestavino *duša*, npr.: 7 **je lažje pri srcu komu**, 9 **je težje pri srcu komu**, 11 **ležati (leži) na srcu komu kaj**, 20 **srce se trga komu star.**, 1 **biti brez duše**, 2 **je hudo pri duši komu**

²⁶ SSKJ: *ekspr. dušo bi dala zanj vse bi žrtvovala za njegove koristi; na vsak način si ga želi pridobiti*; torej **dati dušo za koga** in ne **za kaj** kot v šentruperskem frazemu.

²⁷ Nataša Detič (2007: 78) o tem meni: »Variantnost sestavin *srce* in *duša* je posledica obeh sestavinama skupnega simbolnega pomena obeh delov telesa, tj. središče čustev.«

zast., 6 **imeti na duši (na vesti) koga**, 8 **kolikor duša da komu**, 9 **ležati na duši komu kaj**, 14 **pihati na dušo komu**. Prav tako v šentruperskem govoru opažamo odsotnost frazemov s sestavino *srce*, ki izražajo ljubezenska čustva.²⁸

5 Sklep

Z obravnavo frazemov s sestavinama *srce* in *duša*, zbranimi v šentruperskem govoru vzhodnodolenjskega podnarečja, in primerjavo s tistimi, ki so obravnavani v Slovarju slovenskih frazemov Janeza Kebera (2011) in magistrskem delu Nataše Detič Somatska frazeologija slovenskega jezika (2007) ter v gradivskem delu in frazeološkem gnezdu Slovarja slovenskega knjižnega jezika, smo prišli do naslednjih ugotovitev: (1) Sestavini v slovenskem (knjižnem) jeziku pogosto nastopata kot zamenljivi, kar pa za šentruperski govor ne velja. (2) Večina frazemov z obema sestavinama v šentruperskem govoru izraža občutja ali njihovo stopnjevanje (malokrat stopnjevanje dejavnosti) ter negativne in pozitivne človekove lastnosti, pri čemer je izvzeto izražanje ljubezenskih čustev. (3) Veliko več frazemov z obema sestavinama v govoru izraža negativno kot pozitivno občutje, čustvo, lastnost ali dejanje (26 : 14). (4) Primerjava s frazemi, obravnavanimi v SSF, SF in SSKJ je pokazala nekaj razlik v pomenih frazemov in pridala nekaj novih frazemov s sestavino *duša*.

Predvidevamo, da bosta najprej zapis, nato pa primerjava med večjim naborem različnih frazemov v slovenskih narečjih pokazala zanimive kulturološke razlike med slovenskimi pokrajinami, zato se moramo terenskih raziskav lotiti načrtneje. Razvoj slovenskega narečnega slovaropisja je lep prispevek k temu, ne more pa povsem nadomestiti bolj specializiranih narečnih frazeoloških slovarjev.

Viri in literatura

- Bezlaj 1977 = France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika 1: A–J*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977.
- Detič 2007 = SF = Nataša Detič, *Somatska frazeologija slovenskega jezika: magistrsko delo*, mentorica Erika Kržišnik, Ljubljana: [N. Detič], 2007.
- Keber 2011 = SSF = Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Slovarji).
- Kržišnik 2009 = Erika Kržišnik, Telo in frazeologija, v: *Telo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj*, ur. Mateja Pezdirc Bartol, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009 (Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 45), 151–168.

²⁸ Taki so npr. (navajamo jih v obliki, kot so v SF): **dati/(knjiž.) podariti/pokloniti srce komu** 'čustveno, zlasti ljubezensko se navezati na koga', **izriniti iz čigavega srca koga** 'povzročiti, da kdo preneha ljubiti koga zaradi drugega', **srce bije/gori komu za koga** 'zelo ljubiti koga', **streti/zlomiti koga/srce komu** 'čustveno, predvsem v ljubezni zelo prizadeti koga', v **srcu nositi koga/kaj** 'biti zaljubljen v koga, imeti rad koga, kaj' itd.

- Menac – Fink-Arsovski – Venturin 2003 = Antica Menac – Željka Fink-Arsovski – Radomir Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
- Pleteršnik 1894–1895 = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar I–II*, Ljubljana: ZRC SAZU [elektronska različica].
- SF → Detič 2007
- Smole 2007a = Vera Smole, Vprašanje kvalifikatorjev v slovenskih (frazeoloških) slovarjih knjižnega jezika in narečij (na primeru frazemov s sestavino rit, zadnjica, zadnja plat), v: *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah: Euphras Slovenija 2005, [Strunjan, 12.–14. september 2005]*, ur. Erika Kržišnik – Wolfgang Eismann, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2007, 299–312.
- Smole 2007b = Vera Smole, Pomen leksema *oko* kot sestavine frazemov v slovenskem vzhodnodolenjskem govoru Šentruperta, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 50 (2007), 853–862.
- Snoj 2003 = Marko Snaj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Modrijan, 2003.
- SSF → Keber 2011
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: SAZU oz. ZRC SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1970–1991 (elektronska verzija).
- Šekli 2008 = Matej Šekli, *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008 (Linguistica et philologica 22).

Phrasemes with the components ‘heart’ and ‘soul’ in the Lower Carniolan local dialect of Šentrupert

Summary

Several findings are revealed by analysis of twenty-two phrasemes containing the word *srce* ‘heart’ and twenty-three phrasemes containing the word *duša* ‘soul’ that were collected in the eastern Lower Carniolan local dialect of Šentrupert and then lexicographically organized. ‘Heart’ mainly occurs in a metaphorical sense in phrasemes, and so both elements are conceived as the center of human emotions and feelings, and consequently also human character traits. The phrasemes can be divided into groups expressing: (1) sadness (including disappointment and hurt), (2) amplified intensity of feelings, (3) amplified intensity of acts (rare), and (4) positive and (5) negative human character traits. With regard to phrasemes, it makes more sense to talk about close meaning than identical meaning—despite the same semantic description of various phrasemes—because there may be only small differences in their meaning and usage. The number of phrasemes with one or the other component is approximately the same and they are classified under the semantic groups above approximately the same way. In addition, both surprisingly express the same types of emotions or feelings: they express negative human feelings and traits twice as frequently as positive ones.